

Teleologische argumentatie in een juridische context

Eveline T. Feteris

In deze bijdrage wordt aangegeven hoe pragma-dialectische en rechtstheoretische inzichten op een vruchtbare manier geïntegreerd kunnen worden bij het ontwikkelen van een instrumentarium voor de analyse en beoordeling van teleologische argumentatie in een juridische context. Eerst wordt aangegeven wat teleologische argumentatie in een juridische context inhoudt en welke vormen van teleologische argumentatie in de rechtstheorie onderscheiden worden. Op basis hiervan wordt een pragma-dialectische karakterisering gegeven van het argumentatieschema dat aan deze verschillende vormen ten grondslag ligt. Daarna wordt beschreven welke normen vanuit een rechtstheoretisch perspectief relevant zijn en op welke redelijkheidsconcepties deze normen gebaseerd zijn. Deze worden ten slotte vertaald in termen van kritische beoordelingsvragen bij verschillende vormen van teleologische argumentatie.

1 Inleiding

Een vorm van argumentatie die in het recht veel gebruikt wordt bij de rechtvaardiging van een rechterlijke beslissing is *teleologische* argumentatie, argumentatie waarbij wordt verwezen naar het doel van de regel. Rechters gebruiken teleologische argumentatie in de context van de rechtvaardiging van de interpretatie van een rechtsregel in een concreet geval om te laten zien dat de interpretatie te rechtvaardigen is vanuit het perspectief van het doel van de regel. Rechtsregels zijn namelijk bedoeld als een middel om bepaalde doelen te bereiken. Daarom moeten de gevolgen van de toepassing van een regel in een concreet geval in overeenstemming zijn met de doelen die de regel verondersteld wordt te verwezenlijken. De beslissing wordt bij dergelijke doel-middel argumentatie gepresenteerd als een middel om het in de argumentatie als gevolg gepresenteerde doel te bereiken.

Hoewel teleologische argumentatie in het recht veel gebruikt wordt, wordt er door juristen geen aandacht besteed aan de vraag hoe teleologische argumentatie in een concreet geval geanalyseerd en beoordeeld moet worden. Om te kunnen bepalen of teleologische argumentatie in een bepaald geval aanvaardbaar is, is het van belang te bepalen uit welke expliciete en impliciete argumenten de argumentatie bestaat en of deze argumenten aanvaardbaar zijn.

Het doel van deze bijdrage is om uitgaande van een pragma-dialectisch perspectief en met gebruikmaking van rechtstheoretische inzichten een instrumentarium ontwikkelen voor de analyse en beoordeling van teleologische argumentatie in een juridische context. In 2 begin ik met een pragma-dialectische karakterisering van teleologische argumentatie.

Daarna maak ik in 3 in het kader van de analyseproblematiek duidelijk wat de functie is van verschillende vormen van teleologische argumentatie in een juridische context en geef ik aan hoe deze vormen van teleologische argumentatie gekarakterise-

seerd kunnen worden in termen van een algemeen schema voor pragmatische argumentatie, uit welke onderdelen de argumentatie in volledig expliciete vorm bestaat en welke functie de verschillende onderdelen hebben. In 4 vertaal ik in het kader van de beoordelingsproblematiek de normen die vanuit een rechtstheoretisch perspectief relevant zijn in termen van kritische vragen bij de beoordeling van de verschillende vormen van teleologische argumentatie.

2 De reconstructie van teleologische argumentatie als een specifieke vorm van pragmatische argumentatie

Vanuit een pragma-dialectisch perspectief kan teleologische argumentatie worden opgevat als een specifieke vorm van pragmatische argumentatie. Het algemene argumentatieschema voor pragmatische argumentatie kan voor teleologische argumentatie als volgt worden ingevuld:

1. *Algemene basisvorm van teleologische argumentatie*

1 Handelwijze X is wenselijk

1.1a Handelwijze X is een middel tot het bereiken van doel Y

1.1b Doel Y is wenselijk

Aan dit schema ligt het volgende impliciete argument ten grondslag: ‘als handelwijze X leidt tot het bereiken van doel Y , en Y is wenselijk, dan is handelwijze X wenselijk’.

Het standpunt bevat een normatieve uitspraak over de wenselijkheid van een bepaalde handelwijze. Het argument 1.1a is een descriptieve uitspraak over de causale relatie tussen X en Y en 1.1b is een normatieve uitspraak over de wenselijkheid van doel Y .¹

Voor de beoordeling van teleologische argumentatie als een specifieke vorm van pragmatische argumentatie zijn vanuit pragma-dialectisch perspectief twee soorten kritische beoordelingsvragen relevant. Het eerste soort vraag heeft betrekking op de geschiktheid van het schema voor het verdedigen van een bepaald type standpunt in een bepaalde context:

1 Is teleologische argumentatie een adequate manier om dit standpunt in deze context te verdedigen?

Het tweede soort vraag heeft betrekking op de juiste toepassing van het schema in het concrete geval. De twee relevante vragen zijn:

2 Is doel Y wenselijk?

3 Leidt handelwijze X tot het bereiken van doel Y ?

De antwoorden op deze vragen kunnen op hun beurt weer ondersteunende argumenten vormen en de argumentatiestructuur complexer maken. Naar aanleiding van deze argumenten kunnen vervolgens weer nieuwe kritische vragen gesteld worden, enzovoort.

Uitgaande van dit algemene argumentatieschema voor teleologische argumentatie en de bijbehorende kritische vragen moet voor teleologische argumentatie in een juridische context worden vastgesteld uit welk soort uitspraken de argumentatie bestaat en welke kritische vragen bij de beoordeling relevant zijn. Dit betekent dat moet worden nagegaan welke functie teleologische argumentatie in het recht vervult, welke vormen van teleologische argumentatie kunnen worden onderscheiden, welke argumenten bij

de verschillende vormen naar voren worden gebracht en welke normen, in termen van kritische vragen bij de beoordeling, relevant zijn.

3 De rechtvaardiging van juridische beslissingen en de functie van teleologische argumentatie

Teleologische argumentatie wordt vaak gebruikt bij de rechtvaardiging van een beslissing waarin een rechter een interpretatie geeft van een bepaalde rechtsregel. Wanneer een rechter een beslissing neemt moet hij vaststellen wat de betekenis van de relevante rechtsregel is voor het concrete geval. Soms is de betekenis van een rechtsregel in de context van het concrete geval duidelijk, zodat hij de regel direct kan toepassen. In veel gevallen is echter niet precies duidelijk wat de betekenis van een regel voor het concrete geval is zodat de rechter een nadere interpretatie moet geven en verdedigen.

Een van de interpretatiemethoden om de betekenis vast te stellen is de *teleologische* interpretatiemethode waarbij de rechter op basis van het doel of de strekking van de regel een interpretatie geeft. Een teleologische interpretatie wordt vaak gegeven wanneer een interpretatie op basis van de letterlijke betekenis van de regel (een grammaticale interpretatie) en een interpretatie op basis van de plaats van de regel in het rechtssysteem (een systematische interpretatie) geen bevredigende oplossing bieden. Omdat regels verondersteld worden bepaalde juridische en maatschappelijke doelen te verwezenlijken, is een teleologische interpretatie een aanvaardbare manier om de betekenis van een regel vast te stellen.

Uitgaande van de algemene basisvorm 1, kan juridische teleologische argumentatie ter verdediging van een interpretatie als volgt worden weergegeven.²

2a. Basisvorm van juridische teleologische argumentatie

- 1 Regel R moet als R' geïnterpreteerd worden
- 1.1a Interpretatie R' is een middel om doel D te bereiken
- 1.1b Doel D moet (vanuit een juridisch perspectief) worden nagestreefd

In deze juridische basisvorm bestaat het standpunt uit een normatieve uitspraak dat de rechtsregel *R* als *R'* geïnterpreteerd moet worden, het eerste argument bestaat uit een empirische uitspraak waarin beweerd wordt dat interpretatie *R'* een middel is om doel *D* te bereiken en het tweede argument uit een normatieve uitspraak dat doel *D* (vanuit een juridisch perspectief) moet worden nagestreefd.³

In de rechtswetenschap worden twee verschillende soorten teleologische argumentatie onderscheiden: *subjectief-teleologische* argumentatie en *objectief-teleologische* argumentatie.⁴ Het verschil tussen de vormen is dat een andere invulling wordt gegeven aan het argument 1.1b. In het geval van een *subjectief-teleologische interpretatie* wordt beweerd dat de wetgever regel *R* geformuleerd of 'gewild' heeft als middel om doel *D* te bereiken en in het geval van een *objectief-teleologische interpretatie* wordt beweerd dat doel *D* in het kader van het rechtssysteem als geheel als een rationeel, objectief noodzakelijk doel moet worden beschouwd.

Vertaald in de vorm van het hiervoor beschreven schema zien de twee vormen van teleologische argumentatie er als volgt uit:

2b. Subjectief-teleologische argumentatie

- 1 Regel R moet als R' geïnterpreteerd worden
- 1.1a Interpretatie R' is een middel om doel D te bereiken
- 1.1b Doel D moet volgens de wetgever nagestreefd worden.⁵

2c. *Objectief-teleologische argumentatie*

- 1 Regel R moet als R' geïnterpreteerd worden
- 1.1a Interpretatie R' is een middel om doel D te bereiken
- 1.1b Doel D is een rationeel doel dat (objectief juridisch gezien, vanuit het perspectief van een rationele wetgever) nagestreefd moet worden

De pragma-dialectische reconstructie van de twee vormen van teleologische argumentatie maakt duidelijk dat deze vormen eenzelfde structuur hebben en identiek zijn wat betreft argument 1.1a, maar verschillen wat betreft de invulling van het normatieve argument 1.1b waarin wordt aangegeven om welke reden het doel wenselijk is. De argumentatie dient als subjectief-teleologisch gereconstrueerd te worden als ter verdediging van de interpretatie een beroep wordt gedaan op de (expliciet geformuleerde) bedoeling van de historische wetgever en als objectief-teleologisch als een beroep wordt gedaan op de gereconstrueerde bedoeling van een rationele wetgever.

De pragma-dialectische reconstructie maakt duidelijk uit welke onderdelen de verschillende vormen in de meest eenvoudige vorm dienen te bestaan om als aanvaardbare verdediging te kunnen fungeren. In de praktijk blijft vaak een onderdeel van de argumentatie impliciet en is het van belang het impliciete onderdeel te expliciteren omdat het voor de beoordeling essentieel is dat alle uitspraken waarop de beslissing is gebaseerd aan kritiek onderworpen kunnen worden. In verband met een adequate beoordeling is het ook van belang om in de analyse tot uitdrukking te laten komen om welke vorm van teleologische argumentatie het in het concrete geval gaat.

4 De beoordeling van teleologische argumentatie in een juridische context

4.1 Is teleologische argumentatie een adequate manier om een juridische interpretatie te verdedigen?

In de rechtstheorie wordt de vraag of teleologische argumentatie een adequate manier is om een juridische interpretatie te verdedigen benaderd vanuit het perspectief van de hiërarchie of rangorde van interpretatiemethoden. Volgens MacCormick en Summers (1991) is teleologische argumentatie op grond van deze rangorde aanvaardbaar op voorwaarde dat duidelijk wordt gemaakt waarom *linguïstische* argumenten waarin wordt verwezen naar de betekenis van de in de regel gebruikte woorden en *systematische* argumenten waarin wordt verwezen naar de plaats van de regel in het rechtssysteem, geen aanvaardbare oplossing bieden. Het idee achter deze rangorde is dat de interpretatie de voorkeur heeft die het dichtst blijft bij de expliciete woorden en bedoeling van de wetgever.

De relevante kritische vraag voor een correcte keuze kan op grond van deze inzichten als volgt geformuleerd worden:

- 1 Geeft de rechter aan waarom een linguïstische en een systematische interpretatie geen aanvaardbare interpretatie van regel R bieden?

4.2 Is de gegeven teleologische argumentatie in het concrete geval deugdelijk?

Vragen die betrekking hebben op het normatieve argument, op de wenselijkheid van het doel D

Bij de vragen die betrekking hebben op het normatieve argument, op de wenselijkheid van het doel *D*, gaat het algemeen geformuleerd om de vraag of *D* wenselijk is:

2a Is doel *D* wenselijk?

Deze vraag kan, afhankelijk van de rechtstheoretische positie die men inneemt, op een specifieke manier worden ingevuld. Iemand die alleen argumenten aanvaardbaar vindt die gebaseerd zijn op de expliciete bewoordingen en bedoelingen van de wetgever zal alleen een subjectief-teleologische interpretatie aanvaardbaar vinden. Iemand die daarentegen ook een interpretatie accepteert die gebaseerd is op een redelijke interpretatie van de wet, zal zowel subjectief- als objectief-teleologische argumentatie aanvaardbaar vinden.

Bij subjectief-teleologische argumentatie zal gevraagd worden of het doel is af te leiden uit een expliciete formulering van de bedoeling van de wetgever. Alexy (1989) en McCormick & Summers (1991) wijzen er in dit verband op dat het soms lastig is om vast te stellen wie als subject van de 'wil van de wetgever' moet worden beschouwd. De relevante kritische vraag die bij subjectief-teleologische argumentatie gesteld kan worden is:

2a Is doel *D* inderdaad bedoeld door de historische wetgever?

Bij objectief-teleologische argumentatie zal gevraagd worden of doel *D* juridisch gezien rationeel geboden of gewenst is. Volgens Alexy (1989) en McCormick (1978) is er bij objectief-teleologische argumentatie een aanvullende rechtvaardiging nodig wanneer voor de beschrijving van de toestand waarin doel *D* verwezenlijkt is bepaalde algemene normen of principes nodig zijn. Zij wijzen erop dat het bij teleologische argumentatie gaat om het bereiken van een wenselijk doel of het vermijden van een onwenselijk doel, het teweegbrengen van een wenselijke of het niet teweegbrengen onwenselijke toestand, maar dat dat doel of die toestand nooit ad hoc is maar altijd verbonden is met een bepaald algemeen principe. Voor een complete rechtvaardiging is het dus idealiter nodig aan te geven op welke algemene principes of waarden dat doel gebaseerd is.⁶

De relevante vraag die bij objectief-teleologische argumentatie gesteld kan worden is:

2b Is doel *D* inderdaad een rationeel doel dat wordt voorgeschreven door het geldend recht en is doel *D* gebaseerd op bepaalde principes en/of waarden die ten grondslag liggen aan het rechtssysteem?

Het antwoord op vraag 2b is afhankelijk van de rechtstheoretische opvattingen van degene die de argumentatie beoordeelt. Iemand die behoort tot een traditionele benadering van rechtstoepassing waarin alleen argumenten aanvaardbaar worden gevonden waarin gerefereerd wordt aan de expliciete woorden en expliciet geformuleerde bedoelingen van de historische wetgever zal vraag 2b geen relevante vraag vinden en deze vraag negatief beantwoorden. Daarentegen zal iemand die een moderne benadering van rechtstoepassing voorstaat en de rechter meer speelruimte toekent bij het kiezen van argumenten ook vraag 2b relevant vinden en indien een bevredigende ondersteuning wordt gegeven positief beantwoorden.

Verskillende auteurs, zoals Alexy, Golding en MacCormick, wijzen erop dat doel *D* op zich wenselijk kan zijn, maar dat er bepaalde omstandigheden kunnen zijn waaronder het bereiken van doel *D* strijdig is met het bereiken van een ander doel of het bereiken van een ander doel in de weg kan staan. Een gevolg kan zijn dat gezocht moet worden naar een andere interpretatie die wel consistent is met deze doelen, dat een uitzondering moet worden gemaakt, of dat de regel helemaal niet moet worden toegepast. In dergelijke gevallen is de volgende kritische vraag relevant:

2c Staat het bereiken van doel *D* niet het bereiken van een ander doel *D'* (dat met *D* strijdig is) in de weg?

Een ander probleem waar Alexy (1989) op wijst is dat vaak voor een norm of een groep normen niet één doel kan worden aangegeven, maar dat er meer doelen relevant zijn die elkaar soms uitsluiten of dat het ene doel alleen te verwezenlijken is wanneer men het andere doel iets inperkt. Er zijn dan preferentieregels noodzakelijk die een onderlinge rangorde tussen de doelen aangeven.

In verband hiermee is dus de vraag relevant of er geen andere doelen *D'* en *D''* zijn van regel *R* die relevanter of wenselijker zijn dan *D*:

2d Is *D* het enige doel dat met regel *R* wordt nagestreefd? Zijn er geen andere doelen *D'* en *D''* van regel *R* die relevanter of wenselijker zijn? (en die dus maken dat interpretatie *R'* vanuit de doelen van de regel niet de enig wenselijke interpretatie is)

Als antwoord op deze vraag zal volgens Alexy (1989) ondersteunende argumentatie gegeven moeten worden waarin wordt aangegeven waarom doel *D* op basis van een bepaalde preferentieregels voorrang verdient boven *D'* en *D''*.

Vragen die betrekking hebben op het descriptieve argument, op het verband tussen de voorgestelde interpretatie *R'* en het doel *D*

Bij de vragen die betrekking hebben op het descriptieve argument, op het verband tussen de voorgestelde interpretatie *R'* en het doel *D*, is de algemene vraag:

3 Leidt interpretatie *R'* inderdaad tot het verwezenlijken van doel *D*?

Omdat *R'* zowel een noodzakelijke, een voldoende, als een noodzakelijke en voldoende voorwaarde kan zijn voor het verwezenlijken van *D* is het bij deze vraag is het van belang onderscheid te maken tussen verschillende situaties:⁷

3a Is *R'* een noodzakelijk middel voor het verwezenlijken van doel *D*: is *R'* het enige middel om doel *D* te bereiken? Zijn er geen andere manieren (interpretaties *R'* en *R''*) om doel *D* te bereiken?

3b Is *R'* een voldoende voorwaarde voor het verwezenlijken van doel *D*: zijn er nog andere factoren die samen met de voorgestelde interpretatie *R'* aanwezig moeten zijn om het doel *D* via *R'* te verwezenlijken?

Als *R'* wordt gepresenteerd als een noodzakelijke en een voldoende voorwaarde dan zijn vraag 3a en vraag 3b beide relevant.

Vragen die betrekking hebben op de wenselijkheid van *R'* als middel om doel *D* te verwezenlijken in de context van het rechtssysteem als geheel

MacCormick (1978) stelt dat nog een derde type vraag relevant is voor de beoordeling van de aanvaardbaarheid van teleologische argumentatie. Afgezien van de effectiviteit

van R' kan het om andere redenen onwenselijk zijn voor R' te kiezen, of kan het om andere redenen onwenselijk zijn R' te gebruiken als middel om D te bereiken. Een relevante kritische vraag kan zijn:

4a Heeft de voorgestelde interpretatie R' geen onwenselijke neveneffecten?

Verder zijn MacCormick & Summers (1991) van mening dat de voorgestelde interpretatie coherent en consistent moet zijn met relevante waarden en principes:

4b Is R' wel coherent en consistent met relevante juridische waarden en principes?

5 Conclusie

In deze bijdrage heb ik aangegeven welke rol teleologische argumentatie in een juridische context kan vervullen, welke vormen van teleologische argumentatie onderscheiden kunnen worden, en hoe de verschillende vormen op een verantwoorde manier geanalyseerd en beoordeeld kan worden.

Teleologische argumentatie wordt gebruikt wanneer een rechter wil laten zien dat de gekozen interpretatie van een rechtsregel in een concreet geval bijdraagt tot het verwezenlijken van een bepaald wenselijk doel. Het specifiek juridische aspect is dat wordt verantwoord waarom het doel wenselijk is vanuit een juridisch perspectief.

Met behulp van het pragma-dialectische kader heb ik laten zien welke functie de verschillende onderdelen van teleologische argumentatie, het normatieve en het descriptieve argument, hebben bij de rechtvaardiging van de interpretatie en welke soorten argumenten relevant kunnen zijn als ondersteuning van de twee onderdelen van de argumentatie als antwoorden op de relevante kritische vragen.

Met behulp van het *normatieve* argument waarin een rechter refereert aan de wenselijkheid van het doel wordt een verband gelegd met het rechtssysteem door te stellen dat het doel wenselijk is vanuit een juridisch perspectief. Bij subjectief-teleologische argumentatie is de wenselijkheid gebaseerd op de expliciete bewoordingen en bedoelingen van de historische wetgever, en is de vraag relevant waar deze bedoeling uit kan worden afgeleid. Bij objectief-teleologische argumentatie is de wenselijkheid gebaseerd op de waarden en principes die ten grondslag liggen aan (een bepaald deel van) het rechtssysteem, en is de vraag relevant welke principes en waarden die ten grondslag liggen aan het rechtssysteem als rechtvaardiging kunnen worden aangevoerd dat dit doel objectief gezien als redelijk doel aan de regel ten grondslag ligt.

Het *descriptieve* argument kan verschillende invullingen krijgen, afhankelijk van de vraag of de interpretatie wordt gepresenteerd als een noodzakelijke, een voldoende, of een noodzakelijke en voldoende voorwaarde. Als R' gepresenteerd wordt als een noodzakelijke voorwaarde, is het relevant te vragen of de voorgestelde interpretatie de enige manier is om een bepaald doel te verwezenlijken. Als R' gepresenteerd wordt als een voldoende voorwaarde, is het relevant te vragen of er geen andere factoren aanwezig moeten zijn om het doel door middel van R' te kunnen realiseren.

Verder zijn er twee vragen relevant ten aanzien van de wenselijkheid van R' , onafhankelijk van de vraag of R' een efficiënte manier is om doel D te verwezenlijken. De eerste vraag is of interpretatie R' geen onwenselijke neveneffecten heeft. De tweede vraag is of interpretatie R' coherent en consistent is met relevante principes en waarden.

Omdat verschillende vormen van teleologische argumentatie onderscheiden kunnen worden zijn bij de beoordeling voor de twee vormen van argumentatie ook verschillende kritische vragen relevant: er wordt gevraagd naar verschillende soorten redenen waarom de rechter denkt dat het doel wenselijk is. Vanuit het perspectief van subjectief-teleologische interpretatie gaat het om de vraag of het doel ook als zodanig genoemd wordt door de historische wetgever. Vanuit het perspectief van objectief-teleologische argumentatie gaat het om de vraag of het gaat om een doel dat vanuit het perspectief van het rechtssysteem rationeel is.

Ik heb duidelijk gemaakt dat de integratie van het pragma-dialectische en het rechtstheoretische perspectief in twee opzichten vruchtbaar is. Voor de rechtstheorie maakt het pragma-dialectische perspectief duidelijk dat het van belang is onderscheid te maken tussen twee soorten normen voor de beoordeling van teleologische argumentatie. Ik heb laten zien welke normen relevant zijn voor de beoordeling van de geschiktheid van het argumentatieschema en welke normen relevant zijn voor het correcte gebruik van het schema. De beschrijving van de functie van de verschillende elementen van het argumentatieschema maakt bovendien duidelijk waarom voor het normatieve argument andere kritische vragen relevant zijn dan voor het empirische argument.

Vanuit het perspectief van de pragma-dialectiek laat de integratie zien hoe de verschillende kritische vragen voor teleologische argumentatie voor een juridische context op een specifieke manier kunnen worden ingevuld. Ik heb laten zien dat bepaalde vragen die betrekking hebben op een juiste keuze of een correcte toepassing van een argumentatieschema gerelateerd kunnen worden aan de specifieke redelijkheidsopvatting die ten grondslag ligt aan de normen die gebruikt worden bij de beoordeling van de argumentatie. Vanuit het perspectief van de rechtstheorie is de geschiktheid van de objectieve vs. de subjectieve variant van het schema afhankelijk van de vraag of de criticus uitgaat van een objectieve of een subjectieve benadering van juridische interpretatie. Verder spelen de waardenhiërarchieën die ten grondslag liggen aan de voorkeur voor het ene doel boven het andere en de waardenhiërarchieën die ten grondslag liggen aan de toepassing van algemene principes en waarden een rol bij de beoordeling van de wenselijkheid van een doel. Deze waardenhiërarchieën zijn op hun beurt weer gebaseerd op een bepaalde visie op de functie van het recht in de samenleving.

Noten

1. Zoals door Van Eemeren & Grootendorst (1992), Garssen (1997) en Schellens (1985) al is aangegeven, is het niet nodig voor doel-middel argumentatie, waarvan teleologische argumentatie een specifieke invulling vormt, een specifiek argumentatieschema te onderscheiden, omdat dezelfde soorten kritische vragen relevant zijn als voor pragmatische argumentatie.
2. Er zijn verschillende formuleringen van het standpunt mogelijk, afhankelijk van de vraag of *R* als geboden of als wenselijk wordt gepresenteerd. Alexy (1989) en Golding (1984) formuleren *R* als een 'moeten'. Golding (1984): "'R' ought to be recognized by the law." (p. 55). Alexy (1986) maakt onderscheid tussen uitspraken die behoren tot het deontologische bereik van het 'moeten' en uitspraken die behoren tot het axiologische bereik van het 'goede'. De rechtvaardiging van beide soorten uitspraken heeft dezelfde structuur.
3. De formulering van 1.1a is afhankelijk van de vraag of het wordt opgevat als een noodzakelijke voorwaarde, een voldoende voorwaarde of een noodzakelijke en voldoende

voorwaarde etc. Alexy (1989) en Golding (1984) kiezen voor een formulering als noodzakelijke voorwaarde. Alexy (1989): “‘-R’ \rightarrow Z” (p. 242) en Golding (1984): “‘R’ is a necessary means to D’” (p. 59) Of het relevant is dit onderscheid in formulering van het argument te maken is afhankelijk van de vraag of *D* het uitgangspunt is. Als *D* gegeven is kan het relevant zijn om aan te geven dat *R* een noodzakelijke voorwaarde is. Wanneer *D* een mogelijk doel is maar niet het enige doel kan ook volstaan worden met aan te geven dat *R* een voldoende voorwaarde is.

4. Het onderscheid tussen subjectief-teleologische en objectief-teleologische argumentatie heb ik overgenomen van Alexy (1991). Hij vat subjectief-teleologische argumentatie op als een variant van *genetische* argumentatie waarin gekeken wordt naar de betekenis van een term op grond van de bedoeling van de historische wetgever en de doelen die de wetgever met de regel heeft willen nastreven. Golding (1984) gebruikt in navolging van Raz de term ‘practical reasoning’ voor objectief-teleologische argumentatie. Volgens Peczenik (1989) is de subjectieve vorm gebaseerd op de zogenaamde ‘travaux préparatoires’ en de objectieve vorm op de zogenaamde *ratio legis*.

5. Volgens Alexy (1989) is het argumentatieschema voor subjectief-teleologische argumentatie nog niet volledig omdat de conclusie nog niet logisch volgt uit de aangevoerde argumenten. Om de redenering compleet en logisch geldig te maken moeten de volgende twee argumenten worden aangevuld: (b) het feit dat *R* (volgens de wetgever) een middel is om doel *D* te bereiken is een reden om aan te nemen dat het geboden is *R* toe te passen om *D* te verwezenlijken; (c) als het geboden is *D* te verwezenlijken, dan is elk middel om *D* te verwezenlijken ook geboden.

6. Alexy (1989) is van mening dat teleologische argumentatie vaak ondersteuning behoeft door middel van algemene praktische argumentatie. Zie ook Feteris (2002) over de aanvulling met argumentatie op basis van principes en waarden. Alexy (1989) stelt dat in het bijzonder objectief-teleologische argumentatie aangevuld moet worden met algemene praktische argumentatie waarin wordt verwezen naar overwegingen die vaak buiten de juridische context, in de morele sfeer, liggen. Ook wanneer er een keuze gemaakt moet worden tussen verschillende interpretaties zal het vaak nodig zijn gebruik te maken van algemene praktische argumentatie.

7. (Zie over noodzakelijke en voldoende voorwaarden ook noot 3.) De vraag of er sprake is van een noodzakelijke, een voldoende, of een noodzakelijke en voldoende voorwaarde wordt bepaald door de verbale presentatie en de inhoud van de argumentatie in een bepaalde context.

Literatuur

- Alexy, R. (1986). *Theorie der Grundrechte*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Alexy, R. (1989). *A theory of legal argumentation. The theory of rational discourse as theory of legal justification*. Oxford: Clarendon Press.
- Alexy, R. (1991). Statutory interpretation in the Federal Republic of Germany. In: McCormick, N. & Summers, R.S. (Eds.), *Interpreting statutes. A comparative study* (pp. 73-122). Aldershot: Dartmouth.
- Bell, J. (1983). *Policy arguments in judicial decisions*. Oxford: Clarendon Press.
- Eemeren, F.H. van & Grootendorst, R. (1992). *Argumentation, Communication and Fallacies*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Feteris, E.T. (1997). De analyse en beoordeling van pragmatische argumentatie. In H. van den Bergh, D. Janssen, N. Bertens & M. Damen (Eds.), *Taalgebruik ontrafeld*. Bijdragen van het zevende VIOT-taalbeheersingscongres gehouden op 18,

- 19 en 20 december 1996 aan de Universiteit van Utrecht (pp. 119-128). Dordrecht: Foris.
- Feteris, E.T. (2000). De rol van pragmatische argumentatie bij de rechtvaardiging van juridische beslissingen. In R. Neutelings, N. Ummelen & A. Maes (Eds.), *Over de Grenzen van de Taalbeheersing. Onderzoek naar taal, tekst en communicatie*. (pp. 175-182). Den Haag: SDU.
- Feteris, E.T. (2002). Filosofische achtergronden van een pragma-dialectisch instrumentarium voor de analyse en beoordeling van pragmatische argumentatie. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 24(1), 14-31. [A pragma-dialectical approach of the analysis and evaluation of pragmatic argumentation in a legal context. In: *Argumentation*].
- Garssen, B. (1997). *Argumentatieschema's in pragma-dialectisch perspectief*. [Argumentation schemes in pragma-dialectical perspective]. Amsterdam: IFOTT.
- Golding, M. (1984). *Legal reasoning*. New York: Knopf.
- Larenz, K. (1975). *Methodenlehre der Rechtswissenschaft* (3e druk). Berlin: Springer.
- MacCormick, D.N. (1978). *Legal reasoning and legal theory*. Oxford: Clarendon Press.
- MacCormick, N & Summers, R.S. (1991). *Interpreting statutes. A comparative study*. Aldershot: Dartmouth.
- Peczenik, A. (1989). *On law and reason*. Dordrecht: Kluwer.
- Schellens, P.J. (1985). *Redelijke argumenten*. Dordrecht: Foris.
- Summers, R.S. (1978). Two types of substantive reasons: The core of a theory of Common-Law justification. *Cornell Law Review*, 63, 707-788.
- Walton, D. (1999). Historical origins of *Argumentum ad consequentiam*. In: *Argumentation*, 13(3), 251-264.